

امروز حوزه‌های علمیه، همزمان با رشد پرسش‌های داخلی و بین‌المللی در عرصه دین‌ورزی، با نیازهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دستگاه‌های حاکمیتی، در میدان مطالبه‌گری معرفتی قرار گرفته‌اند. از دیدگاه آیت‌الله‌العظمی شهید امام خامن‌ای‏ ، انجام این مسئولیت بدون شناخت موضوعی دقیق و بدون پشتوانه مطالعات و تحقیقات تخصصی، ثمربخش نخواهد بود. شهید امام خامن‌ای‏ حوزه را خاستگاه تولید معرفت و تأمین‌کننده خوراک فکری انقلاب می‌دانند؛ به‌گونه‌ای که «تمدن‌سازی» بدون تحول درونی و آمادگی علمی حوزه امکان تحقق نمی‌یابد. این مقاله که به قلم آقایان: علیرضا استادیان خانپو عیسی مولوی وردنجانی نگارش یافته و در شماره ۶ نشریه علمی علم و تمدن در اسلام چاپ شده است، با تمرکز بر اندیشه ایشان، تلاش می‌کند تصویر تمدن نوین اسلامی و جایگاه علم و معرفت در آن را صورت‌بندی کند و سپس، کارکردهای معرفتی حوزه‌های علمیه را به‌عنوان زیربنای «نرم‌افزار تمدنی» استخراج و جمع‌بندی نماید؛ بنابراین در این پژوهش، ضمن بررسی پیوند معرفت و ساخت تمدن، صرفاً بعد معرفتی و نرم‌افزاری نقش حوزه‌ها پیگیری می‌شود.

•**رسالت‌نظریه‌پردازی حوزه‌های علمیه‌در مدیریت‌نظام اسلامی**

آیت‌الله‌العظمی شهید امام خامن‌ای‏ قائل‌اند: «[اینکه] نظام مستظهر به حوزه‌های علمیه است، به‌خاطر این است که نظریه‌پردازی سیاسی و نظریه‌پردازی در همه جریان‌های اداره یک ملت و یک کشور در نظام اسلامی به عهده علمای دین است. آن‌کسانی می‌توانند در باب نظام اقتصادی، در باب مدیریت، در باب مسائل جنگ و صلح، در باب مسائل تربیتی و مسائل فراوان دیگر، نظر اسلام را ارائه بدهند که متخصص دینی باشند و دین را بشناسند. اگر جای این نظریه‌پردازی پر نشد، اگر علمای دین این کار را نکردند، نظریه‌های غربی، نظریه‌های غیبردینی، نظریه‌های مادی، جای آن‌ها را پر خواهد کرد. هیچ نظامی، هیچ مجموعه‌ای در خلأ نمی‌تواند مدیریت کند؛ یک نظام مدیریتی دیگری، یک نظام اقتصادی دیگری، یک نظام سیاسی دیگری که ساخته و پرداخته اذهان مادی است، می‌آید و جایگزین می‌شود؛ همچنان که در آن مواردی که این خلأها محسوس شد و وجود داشت، این اتفاق افتاد. اینکه بنده درباره علوم انسانی در دانشگاه‌ها و خطر این دانش‌های ذاتاً مسموم هشدار دادم – هم به دانشگاه‌ها، هم به مسئولان – به‌خاطر همین است. این علوم انسانی‌ای که امروز رایج است، محتوایی دارد که ماهیتاً معارض و مخالف با حرکت اسلامی و نظام اسلامی است؛ متکی برجهان‌بینی دیگری است، حرف دیگری دارد، هدف دیگری دارد. وقتی این‌ها رایج شد، مدیران بر اساس آن‌ها تربیت می‌شوند؛ همین مدیران می‌آیند در رأس دانشگاه، در رأس اقتصاد کشور، در رأس مسائل سیاسی داخلی، خارجی، امنیت، غیره و غیره قرار می‌گیرند. حوزه‌های علمیه و علمای دین پشتوانه‌هایی هستند که موظف‌اند، نظریات اسلامی را در این زمینه از متون الهی بیرون بکشند، مشخص کنند، آن‌ها را در اختیار بگذارند، برای برنامه‌ریزی، برای زمینه‌سازی‌های گوناگون. پس نظام اسلامی پشتوانه‌اش علمای دین و علمای صاحب‌نظر و نظریات اسلامی است؛ لذا نظام موظف به حمایت از حوزه‌های علمیه است؛ چون تکیه‌گاه اوست. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹)

برای اینکه حوزه‌های علمیه بتوانند در مسیر رسیدن به تمدن نوین اسلامی حرکت کنند، باید در مرحله نخست، تمدن نوین اسلامی را ترسیم کنیم و در مرحله دوم شاخصه‌های حوزه علمیه تمدن‌ساز را به دست آوریم. لازم به ذکر است که حوزه‌های علمیه کارکردهای مختلفی همچون تبلیغ، آموزش و تربیت نیز دارد که در این مقاله تنها بعد معرفتی و ساخت بخش نرم‌افزاری تمدن اسلامی توسط حوزه‌های علمیه بررسی خواهد شد.

•**نقش حوزه‌های علمیه‌در پی‌ریزی نظام ارزش‌محور ودانشی تمدن نوین اسلامی**

یکی از مفاهیم اصلی تمدن‌ساز در اندیشه حضرت آیت‌الله خامن‌ای‏ ، دانش توأم با معنویت است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ آذر ۱۳۸۳) ایشان در بررسی ادوار مختلف تاریخ اسلام، نگاهی دانشی داشته و زوال و صعود تمدن‌ها را بر اساس ارج‌وقرب‌دادن به علم

نقش حوزه علمیه در ساخت بعد معرفتی تمدن نوین اسلامی در گفتمان شهید امام خامن‌ای‏

ارزیابی نموده و اوج تمدنی را مساوی با سرآمدی علمی دانسته‌اند و همچنین بارها به مسئله علم‌آموزی غربی‌ها از دانش مسلمین و مصادره علوم جهان اسلام توسط اروپایی‌ها اشاره کرده‌اند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۱ مرداد۱۳۹۵) در این جهان‌بینی علم از دل دین می‌جوشد و علم با دین تنافی ندارد. به‌عبارت‌دیگر معرفت زیرساخت تمدن اسلامی است و این نظام معرفتی، نه‌تنها منافاتی با علم ندارد که خود باعث تولید علم و زمینه‌ساز زایش تمدنی است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۴ بهمن۱۳۷۶) در این دیدگاه، تمدن، زندگی توأم با نظم علمی عنوان شده است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ آذر ۱۳۸۳)

ایشان راهکار ایجاد تمدن نوین اسلامی را ایجاد نظام ارزشی و دانشی می‌دانند؛ از این‌رو بر مباحثی همچون «اسلامی‌سازی علوم انسانی» «تحول حوزه‌های علمیه» و ایفای نقش مادری توسط حوزه‌های علمیه تأکید داشته‌اند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۷ آذر۱۳۸۹) از این‌رو می‌توان گفت، ساخت تمدن نوین اسلامی بدون ایجاد نظام معرفتی ازنظر ایشان مقدور نیست و حوزه‌های علمیه، همان‌گونه که نقش تأسیسی برای انقلاب اسلامی داشتند، باید برای تداوم انقلاب اسلامی نیز برنامه‌ریزی کنند. به‌عبارت‌دیگر حوزه علمیه که علت موجهه انقلاب است، خود علت مبقیه انقلاب هم است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۴ مهر۱۳۷۹) از نظر امام خمینی‏ و شهید حضرت آیت‌الله خامن‌ای‏ ، حوزه علمیه، محور و هسته مرکزی جمهوری اسلامی و قوام حرکت دینی و اسلامی از منظر واقعی و آینده‌نگرانه است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۱ اسفند۱۳۸۶)

•**ساختارشناسی و مؤلفه‌های تمدن نوین اسلامی از منظر آقای شهیدایران‏**

تمدن اسلامی از نظر حضرت آیت‌الله خامن‌ای، یک فرایند ۵ مرحله‌ای و رو به رشد است. ایشان در این‌باره می‌فرمایند: «یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌الملل اسلامی است. ما امروز در مرحله دولت اسلامی و کشور اسلامی قرار داریم.» (امام خامن‌ای، سخنرانی ۶ آبان ۱۳۸۶)

با بررسی سخنان و بیانات متعدد حضرت آیت‌الله خامن‌ای، می‌توان گفت که تمدن اسلامی از منظر حضرت آیت‌الله خامن‌ای، دارای اصول ذیل است:

۱. فرایند جامعه رو به تکامل است و یک تمدن پویا به سمت تعالی حرکت می‌کند. (امام خامن‌ای، ۲۵ شهریور۱۳۸۳)
۲. حق بر باطل پیروز خواهد شد و وعده خداوند مبنی بر حکومت مستضعفین محقق خواهد شد. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۷ فروردین۱۳۹۲)
۳. تمدن نوین اسلامی ساختنی است، به‌عبارت دیگر تمدن نوین اسلامی هم اثباتاً و ثبوتاً قابل ایجاد است؛ ساخت تمدن، علاوه بر باور به امکان تحقق آن، نیازمند همت، اراده، تلاش و مجاهدت است. در این رقابت تمدنی، حاشیه‌نشینی و گوشه‌گیری نه‌تنها باعث مصونیت نشده که انزوا را به‌همراه خواهد آورد. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۹ مهر۱۳۹۱)

۴. تمدن اسلامی حاصل یک فرایند مدرج و مرحله‌بندی شده است که هر مرحله الزاماتی دارد که باید محقق شود و بدیهی است که بدون تحقق مرحله قبل، مرحله تکمیلی بعدی امکان‌پذیر

نقش حوزه علمیه در ساخت بعد معرفتی تمدن نوین اسلامی در گفتمان شهید امام خامن‌ای‏

نخواهد بود. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۱ آذر۱۳۸۰)
۵. بازگشت مسلمانان به اصول اصیل اسلامی، بازگشت به قرآن و سنت و پرهیز از خرافات (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۶ شهریور۱۳۹۰)
۶. رسیدن به تمدن اسلامی مستلزم شناخت تمدن رقیب و عناصر تشکیل‌دهنده آن است. در شناخت عناصر تمدن رقیب، باید دستاوردهای مثبت و تحولات و اختراعات و ابتکارات را اخذ کرده و از آنان بیاموزیم و از سوی دیگر عناصری را که منبعث از نگرش فلسفی همچون اومانیسیم و سکولاریسم و پراگماتیسم و... است، شناخته و آنها را طرد کرد. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۸ دی ۱۳۹۴)
۷. در کنار شناخت تمدن غرب باید توجه داشت که این تمدن، در کنار گزاره‌های علمی و معرفتی و رسیدن به نتایج عینی اقتصادی و اجتماعی، دارای بعدی ایدئولوژیک است که رسیدن به منافع اقتصادی را با هر روشی ازجمله تسلط غیرمشروع انسان بر انسان‌های دیگر و همچنین تسلط بی‌حودمز انسان بر طبیعت را توجیه می‌کند و از همین مسیر بوده است که غرب با دست‌اندازی به منافع کشورهای آسیایی و آفریقایی و... آنان را مستعمره خود کرد که این مرحله شامل تسلط عینی و فیزیکی بر سرزمین مستعمره بوده است. این درون‌مایه غیراخلاقی در تمدن غرب مایه زوال آن‌ها شده است که در تمدن اسلامی، اخلاق جایگزین اعمال خلاف حقوق انسان‌ها و عدالت جای ظلم را خواهد گرفت. (امام خامن‌ای، ۵ شهریور۱۳۸۷)

۸. غرب‌شناسی یکی از اقتضانات مهم فهم تمدنی از اسلام است و اینکه چگونه غرب از مرحله استعمار کهن به استعمار نو و سپس استعمار فرانو رسیده است، کمک می‌کند تا اسلام‌پژوه، به اقتضانات مطالعات خویش توجه داشته باشد و از سوی دیگر مرعوب نظریه‌های غربی که در کانتکس مفهومی لیبرالی یا سوسیالیستی زاده شده است، گرفتار نشود. (امام خامن‌ای، ۲۲ خرداد۱۳۸۳)
۹. امید و نشاط و نگاه روشن به آینده، اتکا به نیروهای داخلی، ایمان به شعار «ما می‌توانیم» و پرهیز از ناامیدی و نیتفادن در دام جنگ روانی رسانه‌ای دشمن، از لوازم حرکت در مسیر تمدنی است. (خامن‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب۱۳۹۷)

۱۰. پرهیز از تحجر، جمود، نگاه التقاطی و تکیه بر منابع اصیل اسلامی و فهم اجتهادی دین، از اقتضانات جنبش نرم‌افزاری در تولید نظریات سازنده تمدن اسلامی است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹)

۱۱. اصلاح درونی حوزه و تحول در دانش‌های حوزوی و استفاده از تجارب روز و وحدت حوزه و روحانیت با دانشگاه‌ها، از ضرورت‌های نظریه‌پردازی در دانش علوم انسانی اسلامی است (امام خامن‌ای، سخنرانی ۸ آذر۱۳۸۶) که این مهم در سایه حمایت حکومت از جریان علمی کشور امکان‌پذیر است. (خامن‌ای، ۱۴ اردیبهشت۱۳۸۷)

•**نقش راهبردی و کارکردهای چندگانه حوزه‌های علمیه در معماری تمدن اسلامی**

از دیدگاه حضرت آیت‌الله خامن‌ای‏ ، نگاه امروز به سمت عالمان دینی و روشنفکران جهان اسلام است و حوزه‌های علمیه هستند که می‌توانند زیرساخت‌های تمدن اسلامی را ایجاد کنند. در این منظر حوزه علمیه، محیط علمی زایش تمدن نوین اسلامی است و حوزه علمیه با تکیه بر منابع دینی و دلالت‌های عقل نظری و عقل علمی در راستای سعادت دنیوی و اخروی انسان تلاش می‌کند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۸ دی ۱۳۹۴)

هرگونه سیاست فرهنگی در نظام اسلامی مبتنی بر مبانی فکری و ایدئولوژی نظام شکل می‌گیرد. در این بعد، حوزه باید به‌مثابه یک کارگاه ایدئولوژی برای نظام باشد که مبانی اسلامی را با توجه به مقتضیات نظام و کشور ارائه کند. حوزه‌های علمیه در تصویر تمدنی، مرکز ایدئولوگ‌هاست که مبانی اسلامی باید توسط حوزه‌های علمیه تدوین شود. (امام خامن‌ای، ۷ آذر۱۳۶۸)

از این منظر، حوزه علمیه تمدن‌ساز حوزه‌ای با طرح تحولی مشخص و دقیق (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۱ مهر۱۳۹۵) دانش محور، کمال‌گرا، دارای طلایی معتقد و دانشمند و نظریه‌پرداز است، در رویارویی با مشکلات و نارسایی‌ها علاوه بر انتقاد و نصح، راهکار جایگزین دارد، در نظریه‌پردازی کلان سیاسی، اجتماعی، فرهنگی فعال بوده و علاوه بر تسلط بر موضوعات روز، به اجرایی‌بودن نظریات خرد خود در سه ساحت فوق توجه دارد، در حوزه فلسفه‌های مضاف و دانش‌های بین‌رشته‌ای دارای نظریه‌پردازی هوشمند است، فقه حکومتی را مبتنی بر فقه جواهری مبتنی بر عناصر زمان و مکان و مصلحت تدوین کرده و در عرصه نیروی انسانی، مدیرانی فقیه و آگاه به شرایط و بصیر تربیت می‌کند. حوزه علمیه مطلوب با جهان تعامل داشته و از روابط عالمانه با قطب‌های علمی جهان استقبال کرده و از سوی دیگر بزرگ‌ترین مرکز تولید آگاهی نسبت به نارسایی‌های نظام‌های سلطه‌گر لیبرالی و سوسیالیستی است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹) حوزه علمیه تمدنی در صحنه‌های متعدد فلسفی و فقهی و کلامی در دنیا نه غائب و نه منفعل است بلکه بافکر نو و پاسخ به نیازهای نویه نو فعال است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹)

سنت اجتهاد و چارچوب فهم دین در آن ارجمند است و در پناه آن، نظریه‌پردازی و آزاداندیشی ترویج می‌شود. در این منظر تمدنی، اجتهاد با همان شیوه درست و صحیح خود که تکیه به کتاب و سنت است و با آن متد معقول صحیح منطقی حساب‌شده پخته انجام بگیرد، بسیار خوب است. اجتهاد‌ها ولو نتایج مختلفی هم داشته باشد، موجب بالندگی است، موجب پیشرفت است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹)

منطق برداشت از متون دینی به‌معنای اصول‌گرایی در کتاب و سنت و وفاداری به ارزش‌های اصیل و مبارزه با خرافات و انحرافات و احیای شریعت و نفی غرب‌زدگی در حوزه علمیه تمدن‌ساز نهاده‌شده و تعصب و تحجر و خشونت میان ادیان یا مذاهب اسلامی و مخالفت با نوگرایی و عقلانیت که ارکان تفکر و تمدن اسلامی‌اند، در آن جایی ندارد. (امام خامن‌ای، ۱۴ بهمن۱۳۹۰)

حوزه علمیه تمدن‌ساز در حوزه نظریه‌پردازی در شاخه‌های گوناگون علوم انسانی فعال بوده و در حوزه مبانی، مسائل و موضوعات علوم گوناگون انسانی با دریافت جهان‌بینی توحیدی، نظریه دقیق را با ابثنا بر منابع اصیل، استخراج و ترویج می‌کند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۲۹ مهر۱۳۸۹)

حوزه علمیه تمدن‌ساز، زمان‌شناس است و با بصیرت، آخرین رویدادهای اجتماعی را رصد می‌کند و پاسخگوی نیازهای معنوی بشریت است و در راه احیای توحید و اقامه شعائر دینی حرکت می‌کند. حوزه علمیه تمدن‌ساز مجهز به قطب‌های مسئله‌یاب، رصدگر و آینده‌پژوه و راهبردی است (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۱ مهر۱۳۹۵) که او را در پیشرو بودن و هماهنگی احوال مقلدین با نصوص و اوامر و نواهی شرعی یاری می‌کند و فقه را به‌صورت حداکثری در جامعه پیاده می‌سازد. ارتباط دوسویه او با سازمان‌ها و مراکز اجرایی و علمی به‌شکل وسیعی است که او را در رسیدن به حقایق اجتماعی و از سوی دیگر ارائه بهترین نظریه یاری می‌کند. حوزه علمیه تمدن‌ساز نسبت به نظام‌های معرفتی رقیب آگاهی کافی دارد و نسبت به آسیب‌ها و آلامی که نظریه‌های معرفتی منهای خدا برای انسان تحمیل کرده است، آگاه بوده و برای زدودن جهان‌بینی مادی و اخلاق سکولاریستی تلاش‌گر است. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۹ اردیبهشت۱۳۹۲)

حوزه علمیه انقلابی تمدنی متوجه کید و نیزنگ استعمار است و بر اساس سیره سلف علمای گذشته همواره مراقبت می‌کند تا استعمار و ایادی آنان در قالب‌های مختلف، نفوذ نکرده و امیال لیبرالی خود را در جامه توجیهات دینی به مرده حقنه نکنند. (امام خمینی، سخنرانی ۳ اسفند۱۳۶۷) از این منظر، عالم حوزه تمدن‌ساز میان دوست و دشمن تفاوت قائل شده و در تبیین علمی ارزش‌های اسلامی همچون «وحدت»، «مصلحت امت اسلام»، و «استقلال» کوشاست و تکفیر و افراط را طرد می‌کند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱۱ مرداد ۱۳۹۵) بر اصول خود پافشاری می‌کند و مرعوب نسخه‌های غربی نخواهد شد. (امام خامن‌ای، ۲۶ شهریور۱۳۹۰)

عالم حوزه تمدن‌ساز به ظرفیت‌های داخلی جهان اسلام توجه داشته و با خودباوری و اعتقاد به اینکه تمدن نوین اسلامی محقق خواهد شد، در این مسیر حرکت می‌کند و نخبگان و اندیشمندان جوان را در حوزه تولید علم تشویق و تحریص می‌کند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۸ دی ۱۳۹۴) حوزه علمیه مطلوب، آرمان‌گرا بوده و علاوه بر اینکه بر حداقل‌ها اکتفا نکرده، روزبه‌روز به پالایش داخلی خود پرداخته و تحول را به‌عنوان محوری اساسی در درون خود پرورش داده و نقد درونی را راهکار اصلاح امور درون حوزوی می‌داند. (امام خامن‌ای، ۲۰ شهریور۱۳۷۳)

از نظر حضرت آیت‌الله خامن‌ای‏ ، روال موجود حوزه علمیه برای پاسخ به نیازهای فعلی نیز کافی نیست و برای ایفای نقش واقعی حوزه‌های علمیه، نیازمند تحول عمیق هستیم تا حوزه بتواند خلأهای تمدنی را پر کند تا بتواند در حوزه نظریه‌پردازی و جنبش نرم‌افزاری نقش ایفاء کند. (امام خامن‌ای، سخنرانی ۱ بهمن ۱۳۶۸)